

Inače, u prezentiranju dokumenata valjalo je dosljedno označavati potpune datume njihova nastanka, odnosno kada su dokumenti preuzimani iz novina, a napose to vrijedi za *Službeni list* — označavati ne samo broj i godinu, već i dan i mjesec. Osim toga, veoma bi olakšalo korištenje građe da je u spisku dokumenata uz naslov svakog dokumenta otisnut i broj pod kojim je tiskan.

Napokon, ako bismo na kraju ovog prikaza željeli izraziti zaključnu misao o *Istoriji socijalističke Jugoslavije* kao cjelini, valjalo bi reći da smo tim radom dobili čitko i zanimljivo štivo za široku publiku, korisno i pregledno za sve one kojima trebaju informacije i znanja o razdoblju socijalističkog razvoja Jugoslavije, poticajno u pogledu metodološkog pristupa, postavljanja i otvaranja pitanja iz novije povijesti Jugoslavije. Nedvojbeno, bez obzira na određene nedostatke, B. Petranović i Č. Štrbac napisali su uspješno djelo.

Marijan Matićka

VLADIMIR MILIĆ, *Revolucija i socijalna struktura*,
Beograd 1978, 304 str.

Iako u posljednje vrijeme jugoslavenska sociološka misao znanstveno propituje i promišlja uzroke i zakonitosti mijenjanja društvenih odnosa, posebice u socijalističkoj stvarnosti, cjelovite i razvijene teorije o strukturalnim preobražajima društva nema. Preciznije, spoznaja o kategorijama i elementima socijalističkoga samoupravnog društva, o uzrocima slojevitosti i zakonitim fazama strukturalnih promjena i dr., nije dosegla nivo znanstvenih teorijskih uopćavanja. Kao osnovne razloge valja spomenuti: odsutnost temeljnih teorijsko-metodoloških premisa konceptualnog okvira istraživanja socijalne strukture i, prema tome, odsutnost podrobnog i osmišljenoga empirijskog istraživanja. Stoga knjiga Vladimira Milića: »Revolucija i socijalna struktura«, objavljena u »maloj ediciji ideja«, predstavlja ozbiljniji pokušaj znanstvenog objašnjenja dinamike društvene strukture jugoslavenskog društva u razdoblju njegove dosadašnje socijalističke izgradnje. Okarakteriziravši svoje razmatranje kao pokušaj da se »osvetli odnos između socijalističke revolucije i socijalne strukture našeg društva« (str. 7), autor je time dao naslutiti svoju povijesnu metodičnost.

Socijalnu prirodu osnovnih društvenih grupa, karakter njihovih međusobnih odnosa i specifičnosti socijalnog mijenjanja moguće je znanstveno ispitati jedino u kontekstu povijesnih promjena i tendencija razvoja društva. Na osnovi povijesnog uvida u prakse socijalističkih revolucija, autor kao osobenost navodi da se »promene u socijalnoj strukturi socijalističkog društva, odnosno našeg, ne zasnivaju samo na industrijskom razvoju, visoko oblikovanim proizvodnim snagama, mada su ove uslov ostvarivanja društva slobode, već na organizovanoj akciji socijalističkih snaga koje oblikuju, društveno-političkim merama, socijalnu strukturu u skladu sa ciljevima revolucije« (str. 7).

Dijalektika realnih suprotnosti i odnosa, koje socijalizam kao sistem i svjetski proces bitno izražava u svojim preobrazbama, zahtijeva i neprestanu preobrazbu

sociološke koncepcije o strukturi. Ako se pod preobrazbom razumijeva i novost u metodološkom pristupu, onda Vladimir Milić doista nudi aktualnu koncepciju o strukturi. Naime, autor se prije svega služi obimnim empirijskim materijalom kao osnovom za teorijske postavke (statistički podaci, sociološka istraživanja, analize, dokumenti i sl.), ne prihvaćajući »zgotovljene teorijske recepte«, a zatim izlaže promjene sveobuhvatno i genetski u cijelom poslijeratnom razdoblju. Dakle, sa stajališta povijesne distance a koristeći se temeljito i savjesno različitim izvorima podataka, autor daje strukturalnu sliku društva. Pri tom mu najviše pomaže komparativna metoda.

Koncepcijski, knjiga sadrži dva dijela i to prema dva načina globalne organizacije društva u našem poslijeratnom razdoblju: takozvanom etastičkom i samoupravnom načinu.

U prvom dijelu knjige, koji nosi naziv »Etastički način socijalističke proizvodnje (globalne organizacije društva) i uticaj na socijalnu strukturu našeg društva«, autor analizira: izvore i bit socijalističkog etatizma, prirodu i činioce socijalne strukture te utjecaj etastičke industrijalizacije na socijalnu strukturu tzv. teškog socijalizma. Budući da je riječ o međusobno uvjetovanim i prožetim sferama znanstvenog interesa, ali istodobno i posebnim predmetima istraživanja, u tom kontekstu svaka od njih tvori sadržajnu cjelinu.

S ekonomskog stajališta kao osnovni izvor socijalističkog etatizma navodi se nerazvijenost proizvodnih snaga. Ona je u horizontu revolucionarnih stremljenja nužno vodila ka objektivnom podružljavanju proizvodnih procesa, odnosno ka centralizaciji. Državno vlasništvo i državno upravljanje privredom, koje se kao rezultat previranja pojavilo u samom ishodištu socijalističke zbilje, bilo je uvjetovano i povijesnim okolnostima: poslijeratnom situacijom, primjerom prve zemlje socijalizma, ideologijskim konceptom i dr. Opća nerazvijenost privrede i slaba industrijska proizvodnja bile su odlike »nasliedene« privrede. Orijentacija državne privrede na brzi i ekstenzivni razvoj industrije (osobito u crnoj metalurgiji) bitno je odredila socijalnu strukturu »ranog socijalističkog razdoblja«.

Opće mjere oblikovanja socijalne strukture u društvu najnaprednijih zemalja, na primjer, eksproprijacija zemljišnog vlasništva, konfiskacija imovine emigranata, centralizacija kreditnog sistema, državni odgoj djece i dr., imaju svoju primjerenost jedino u obzoru razumijevanja bitnih revolucionarnih promjena u radnom procesu, a čija osnova jest: promjena načina proizvodnje. Revolucionarne mjere relevantne za utjecaj na socijalnu strukturu poslijeratnog socijalističkog društva autor je svrstao u ove tri grupe: a) sekvstriranje imovine, oduzimanje ratne dobiti, eksproprijacija i sličan niz državnih mjera, b) prva i druga agrarna reforma i, c) prva i druga nacionalizacija privrede.

Promjene u strukturi kretale su se u dva osnovna smjera: prvi, karakterizira ga transformacija u klasnoj i ideologijskoj ravni (buržoazija kao klasni ostatak) i drugi, u kojem se na osnovi »državno-vlasničke« podjele rada zbiva prestrukturiranje društvenih grupa što nemaju obilježje »osnovne klase«.

Empirijskim pokazateljima autor govori o stanju buržoazije; u gradskim sredinama buržoazija se svela na svega 1/5 prijeratne, a u seoskim na 1/7 prijeratnog broja; izraženo u ciframa, od 800.000 osoba na svega 160.000.

U apsolutnom smanjenju seljaštva, relativno se povećalo seljaštvo sa srednjim posjedom, dok su se ostali, kako ih autor naziva, »srednji slojevi« vidno smanjili: obrtnici, sitni trgovci, javni službenici staroga državnog aparata i sl. U sklopu strukturalnih promjena na revolucionarnoj osnovi, sigurno su najzani-

mljiviji podaci koji se odnose na tzv. klasični proletarijat. »Klasični proletarijat«, kao »klasni ostatak«, sasvim razumljivo, nestao je realizacijom socijalističke revolucije. Po statističkim podacima, koje autor navodi, najbrojniji sloj proletarijata, kao »klasnog ostatka«, čini »seljaštvo unajmljeno kod privatnih poslodavaca — 34,6%, a zatim grupa ostalih (pre svega trgovačko osoblje) — 27,5%, dok je industrijskih i zanatskih radnika manje od 1/4« (str. 75). Proletarijat kao »klasni ostatak« sačinjavao je svega 30% svoga prijeratnog sastava.

Promjena vlasničkih odnosa, naime uspostavljanje državnog vlasništva, bila je okolnica i izvor prestrukturiranja. Isto tako, po svojoj prirodi i ulozi, državno vlasništvo značilo je negiranje klasnog kao obilježja socijalne strukture. Socijalni slojevi kao osnovni »elementi djelatnog« unutar državnog vlasništva nisu imali klasna obilježja. Na osnovi tabele u knjizi, aparat vlasti umnogome je koncentrirao »državne službenike« i socijalne grupe radnika (industrijske i zanatske radnike sa 61,8%).

Globalna slika socijalne strukture neposredno poslije rata (1947. godina) pokazuje da su »klasni ostaci« (seljaci, radnici i dr.) sačinjavali 71,9% cjelokupnog stanovništva, dok su slojevi manuelnog i nemanuelnog rada sačinjavali ostatak. Socijalno se strukturiranje zbiva u preobrazbi »starog« i stvaranju novoga, socijalističkog dijela društva. Pod utjecajem industrijalizacije oglasio se i osnovni imperativ državne privrede: pretvaranje individualnog seljaka u radnika. Kako? »Socijalizacijom« individualnog seljaštva (seljačke radne zadruge, nasilna kolektivizacija i dr.), promjenama u individualnom seljaštvu (stvaranje »polutana« — seljaka-industrijskih radnika) i dr. Isto tako došlo je do vidnog smanjenja obrtnika, trgovaca i privatnika što svjedoči podatak da je 1952. godine njihov broj smanjen na oko 1% ukupnog stanovništva.

Vladimir Milić posebice se osvrće na promjene koje su procesom industrijalizacije zahvatile tzv. državni sektor. Državni sektor privrede obuhvaćao je 1/5 aktivnog stanovništva već u 1947. godini. No, sama dinamika strukture sve je vidnije izražavala razvoj društvene podjele rada te stvaranje niza društveno-profesionalnih grupa i različitih društvenih slojeva i podslojeva. Autor se u analizi zbivanja koristio komparacijom u tabelarnim prikazivanjima koju bi nadalje u tekstu sadržajno objasnio. Tako je prikazao promjene u slojevima materijalno-proizvodnog i materijalno-neproizvodnog rada (58,9% naspram 41,1%), te humanističke i tehničke inteligencije u 1952. godini (57,6% naspram 42,4%).

Promjene u slojevima manuelnog rada karakterizira prerastanje seljaštva u radništvo, dok se promjene u slojevima nemanuelnog rada očitavaju u prevazi kulturno-prosvjetnog i tehničkog dijela kod inteligencije, pomoćnih službenika kod rutinskog činovništva te rukovodilaca poduzeća kod rukovodećeg osoblja. Budući da je državno vlasništvo kao socijalni odnos duboko proturječna društvena pojava, ono nužno stvara sa stajališta socijalne strukture veoma proturječne posljedice. Nije li podjela na slojeve upravljačkog i izvršilačkog rada primjer toga proturječja? Kao zanimljiv podatak valja navesti socijalni profil državnog aparata: rukovodeći dio državnog aparata u 36,7% bio je iz redova seljaštva, a 24,9% iz redova manuelnih radnika.

Iako je autor precizno i pomno naveo empirijske pokazatelje kao vjerodostojne za pojašnjenje socijalne strukture etatističkog razdoblja, mogao je radi razumijevanja postaviti i odgovoriti na manje objašnjena pitanja, na primjer: Od kojih se fundamentalnih društvenih snaga državni aparat, »etatistička klasa«, osamo-

staljuje? Ili, koje su to osnovne socijalne grupe nosioci dijalektike socijalističke strukture, njene pokretačke snage?

»Samoupravni način socijalističke proizvodnje (globalne organizacije društva) i uticaj na socijalnu strukturu našeg društva« naziv je drugog dijela knjige. Autor je, kao što se vidi, išao kronologijskim redom u razmatranju te tematike. Tako u drugom dijelu dijeli rano razdoblje samoupravnog socijalizma od »integralnog samoupravljanja« sa stajališta strukturalnih promjena.

Rano razdoblje samoupravnog socijalizma, koje je po autoru »spoj parcijalnog samoupravljanja i decentralizovanog etatizma«, traje do šezdesetih godina. Osnovna mu je odlika: brza industrijalizacija koja se ogleda u poljoprivredi, rastu društvenog proizvoda, rastu društvenog sektora, a kao mjerodavan pokazatelj mogu se uzeti — investiciona ulaganja. Mijenja se i struktura zaposlenih: udio u sekundarnom i tercijarnom sektoru povećava se, u primarnom smanjuje. Brza industrijalizacija utječe na razvoj društvenog i individualnog sektora poljoprivrede te razvoj socijalističkog zadrugarstva. Društvena diferencijacija očitava se u prerastanju seljaka u robnog proizvođača koji ostaje na zemlji s jedne strane i seljaka koji prelazi u socijalistički sektor, s druge. Valja zamijetiti da se odvija i proces uvećanja kategorije seljaka-industrijskih radnika.

»Poslodavci«, kao nosioci privatnog sektora u sferi usluga, ne povećavaju se u spomenutom razdoblju, iako se unutar sebe prestrukturiraju (obrtnici sa 73,2% udjela u 1960. postaju njihov dominantan dio).

U globalnoj socijalnoj strukturi društva primjećuje se još intenzivnija podjela rada koja stvara osnovu za porast slojeva nemanuelnog naspram manuelnog rada (44,5% u odnosu na 55,5%) s obzirom na prethodno razdoblje. I dok autor kao odliku promjena u strukturi manuelnog rada navodi relativno opadanje udjela proizvodnog, a porast neproizvodnog radništva, višestruko brži rast inteligencije od činovništva — osobina je strukture sfere nemanuelnog rada. Treba obratiti pažnju i na niz drugih promjena koje su evidentne kod svih podslojeva i grupa a koje autor vrlo iscrpno tumači.

Povijesno misliti o samoupravljanju nužno vodi k ideji cjelovitog samoupravljanja kao integracije »slobodnih asocijacija proizvođača«. Nužno se nameće pitanje: kako pristupiti istraživanju društvenog bića radničke klase, odnosno njegove strukture?

Autor je i ovdje pribjegao već korištenim metodama proučavanja socijalne strukture, te je time (to je zamjerka autoru) znanstvenu radoznalost za nove dimenzije istraživanja, koju je pobudio na početku, ugušio.

U poljoprivrednoj proizvodnji opada broj poljoprivrednih zadruga, smanjuje se broj kooperanata a razvija se nova kategorija seljaka — inozemnih migranata i seljaka-industrijskih radnika.

U privatnom sektoru najbrže se razvija privatno građevinarstvo koje pokazuje tendencije ilegalnosti.

Globalna društvena struktura pokazuje povećanje nemanuelnog nad manuelnim radom, te materijalno-neproizvodnog nad materijalno-proizvodnim (46,8% naspram 53,2%). Sredstva rada i karakter rada autoru služe kao pokazatelji promjena u strukturi samoupravne integracije. Broj kvalificiranih radnika u strukturi manuelnog rada raste, mada je njihova stvarna društvena i politička moć mala. U strukturi nemanuelnog rada najveći porast bilježi rutinsko činovništvo, a nešto manji — inteligencija.

Na kraju ovog dijela, autor naviješta mogućnosti istraživanja, na primjer, asocijativne društvene moći radnih ljudi, mogućnost utjecaja posredstvom radničkih savjeta na donošenje samoupravnih odluka i dr. Ispitivanja socio-profesionalnih razlika i sl. ostala su izvan vidokruga autorova razmatranja.

Knjiga sadrži na kraju i »Zaključna razmatranja« u kojima autor sažima osnovna razmatranja o preobražaju jugoslavenske socijalne strukture imajući na umu prvenstveno promjene uvjetovane industrijalizacijom i društveno-političkim činiocima.

Sa stajališta humanizacije društvenih odnosa te detaljnijeg pojašnjenja prirode i položaja radničke klase, slabost knjige otkriva se pitanjem koje je Miroslav Pečujlić postavio u tekstu »Kritika teorijske misli o strukturi socijalističkog društva«: »[...] koje su osnovne, fundamentalne socijalne grupe koje su nosioci u pojedinim fazama socijalizma protivrečnih tendencija razvitka, koje su nosioci ekonomske i političke moći i čiji odnosi objašnjavaju modernu političku istoriju socijalizma u pojedinim fazama njegovog razvitka?« (M. Pečujlić, *Socijalizam*, 11/1967, str. 1396).

Biljana Kašić

ZDRAVKO TOMAC, *Mjesna zajednica u teoriji i praksi*,
Zagreb 1977, 232 str.

Malo se koja knjiga u nas znanstveno bavi tako aktualnom problematikom kao ova. Mjesna zajednica, kao najniži oblik teritorijalne organizacije našega društveno-političkog sistema, obično se smatra predmetom političkih diskusija. Autor Zdravko Tomac pokazao je obratno, tj. da i ova tema može biti predmet znanstvenog istraživanja i obrade.

Ova je knjiga djelomično prerađena i skraćena doktorska disertacija, koju je autor obranio u jesen 1976. na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu pod naslovom »Mjesna zajednica novi tip lokalne samouprave«. Knjiga se sastoji od dva dijela: većeg tekstualnog i manjeg statističkog, ali je, na žalost, tehnički prilično loše uređena, pretrpana, nepregledna, nema čak ni posebno naznačenog Sadržaja.

U prvom dijelu, u uvodnom poglavlju »Bitne karakteristike, nastanak, razvoj i perspektive lokalnih zajednica i lokalne samouprave«, autor ukratko analizira razvoj i ulogu tih zajednica od prethistorije do naših dana, u svim društveno-ekonomskim formacijama. Njegov zaključak na osnovi analize gledišta naših i niza stranih, pretežno marksistički orijentiranih, znanstvenika kao što su E. Fromm, H. Marcuse i drugi glasi:

»Iz svega iznesenog proizlazi zaključak da je maksimalni domet lokalne samouprave u kapitalističkom društvu u participaciji građana u odlučivanju i zadovoljavanju određenog broja svojih zajedničkih potreba u naselju, i to prvenstveno onih koje ne diraju dominaciju privatnog vlasništva, odnosno koje ne ugrožavaju status quo u odnosima klasnih snaga.«

Taj je zaključak potpuno točan, jer nema prave samouprave bez društvenog vlasništva nad glavninom sredstava za proizvodnju i usluge. To je, uostalom,